

УДК 37.015.3

Білан Т.О.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЯК ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. В статті розкрито природу і обґрунтовано важливість формування емоційної сфери у майбутніх педагогів як проблеми методолого-психологічної підготовки; розкрито зміст понять «емоційний інтелект», «емоційна сфера», «емпатія» для означення особистісних та професійних характеристик; визначено шляхи формування емоційної сфери у майбутніх педагогів як проблеми методолого-психологічної підготовки. Формування емоційної сфери майбутнього педагога як складової його особистісної психологічної та професійної компетентності сприяє підготовці не лише технічно кваліфікованого вчителя, але й, в його особі, доброї, чуйної, толерантної, цивілізованої людини, здатної до емпатії як розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи у формі співпереживання.

Ключові слова: емоційна сфера, емоційний інтелект, емпатія, педагог, методолого-психологічна підготовка.

Bilan Tetjana

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

THE FORMATION OF EMOTIONAL SPHERE IN FUTURE PEDAGOGUES AS A PROBLEM OF METHODOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL PREPARATION

Summary. The article reveals the nature and substantiates the importance of shaping the emotional culture of future teachers as a problem of methodological and psychological preparation; it explains the concepts of "emotional intelligence", "emotional sphere", "empathy" that are used in the definition of personality and professional characteristics; it also determines the ways of formation of emotional sphere in future pedagogues as problems of methodological and psychological preparation. The formation of the emotional sphere of the future pedagogue as a component of his personal psychological and professional competence contributes to the preparation not only of a technically qualified teacher, but also, in his person, a good, sensitive, tolerant, civilized individual capable of empathy as an understanding of relationships, feelings, mental states of another person in the form of compassion. The professional competences of a modern pedagogue are directly related to his personal cultural competence and emotional intelligence, which provides the basis for interaction and formation of these vital competencies in students. The development of empathy as a component of the methodological and psychological preparation of the future teacher is connected to three important components of professional activity: 1) improvement of the emotional and psychological climate in pedagogical interaction of its participants in the system: "teacher – student – parents – society", which promotes the internal and personal motivation of the named subjects to participate and obtain the results of this interaction; 2) improvement of the quality of education and training, self-development and self-realization in the area of the formed vital competencies of the teacher and students, the disclosure and realization of the potential of each student in the conditions of a secondary school and outside; 3) reduction of the threat of professional burnout of the teacher in the process of activity. On the basis of the conclusions of this article, the prospect of further research would be the problem of the motivational readiness of the future teacher to pedagogical activity.

Keywords: emotional culture, emotional intelligence, empathy, pedagogue, methodological and psychological preparation.

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної проблеми формуємо у системі тверджень, які виявляють у складних причинно-наслідкових зв'язках необхідність і важливість формування емоційної сфери майбутніх педагогів як складової методолого-психологічної підготовки до професійної діяльності: формування емоційної сфери входить до мети і завдань методолого-психологічної підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності; знання, уміння і навички емоційної сфери майбутнього педагога орієнтовані на самопізнання, саморегуляцію, мотивацію, емпатію і соціальні навички як власної особистості (власного «Я»), так й інших учасників педагогічної взаємодії у системі: «вчитель – учень – батьки»; формування емоційної сфери майбутнього педагога базується на методологічних засадах гуманістичної, особистісно орієнтованої психології; ефективність формування емоційної сфери майбутнього педагога безпосередньо пов'язана із якістю його

методолого-психологічної підготовки до професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясувати теоретико-методологічні засади психологічного супроводу підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності нам допомогли результати теоретико-методологічного та експериментального вивчення проблеми особистісно-професійного розвитку майбутніх педагогів [3], плюралістичне розуміння методології психології, методологічних орієнтацій, підходів і методологування як внутрішньої опори наукової системи психології (М. Савчин) [6], розкриття теоретико-методологічних засад психології розвитку творчої особистості (В. Рибалка) [4], визначення шляхів застосування компетентнісного підходу в професійній педагогічній освіті (О. Дубасенюк) [2] та низка інших.

З'ясовуючи природу емоційної сфери особистості, ми зверталися до напрацювань як українських, так і зарубіжних психологів, зокрема це

праці Д. Гоулмана, Б. Додонова, Д. Куна, К. Роджерса, Є. Рогова, М. Савчина, О. Саннікової, О.Чебикіна, І. Юсупова та низки інших. Однак, важливо з'ясувати емоційну сферу майбутніх педагогів та особливості її формування як складової методолого-психологічної підготовки до професійної діяльності, що й обумовило вибір теми даної статті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стан розробленості проблеми виявляє декілька рівнів дослідження: теорія і методологія психологічного супроводу особистісно-професійного зростання майбутніх педагогів при викладанні психологічних дисциплін; формування емоційної сфери майбутніх педагогів як здатності особистості та складової методолого-психологічної підготовки до професійної діяльності. Передбачається вирішення нами таких завдань: розкрити зміст поняття «емоційний інтелект», «емоційна сфера», «емпатія» для означення особистісних та професійних характеристик в педагогічній діяльності; визначити шляхи формування емоційної сфери у майбутніх педагогів як проблеми методолого-психологічної підготовки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування природи і важливості формування емоційної сфери у майбутніх педагогів як проблеми методолого-психологічної підготовки.

Виклад основного матеріалу. У процесі професійної підготовки майбутніх педагогів значна увага приділяється формуванню когнітивної сфери як здатності сприймати та обробляти інформацію, вирішувати завдання і генерувати нові ідеї на основі розвинених здібностей пам'яті, уваги та її концентрації, сприйняття, дії, прийняття рішень, уяви, логічного мислення [5]. Пізнавальна сфера виявляє себе в структурі особистості вербально (словесно), на противагу чому емоційна сфера – через невербальні сигнали, такі як мова рухів тіла, міміка, жести, інтонації тощо. Звично, когнітивні здібності протиставляють емоційним, а раціональне (логічне, розумне, розсудочне) вирішення будь-якої проблеми відмежовують від емоцій, особистісних почуттів чи інстинктів. Однак, важливість і вагомість ролі емоцій у різних сферах людської діяльності вказує на тісний взаємозв'язок когнітивної та емоційної сфери в структурі особистості, що в науковому слововжитку конкретизовано поняттями «емоційна сфера», «емоційний інтелект», «емпатія» тощо.

У визначенні Д. Гоулмана, емоційний інтелект – це сукупність життєво необхідних здібностей, основними з яких є спроможність стримати емоційний імпульс, розгледіти сокровенні почуття іншої людини, згладити гострі кути у стосунках. Психолог вказує на важливість емоційного виховання дітей, розглядає питання, що можуть зробити школи, аби виховати цілісного учня, поєднавши серце і розум під час навчання, при цьому висловлює переконання, що новітні методики проведення занять мають дати дітям базові знання основ емоційного інтелекту. Д. Гоулман так говорить про необхідність і зміст виховання емоційного інтелекту: «Я вже бачу той день, коли загальна освіта передбачатиме прищеплення таких необхідних людських якостей, як самоус-

відомлення, самоконтроль і співчуття, мистецтво слухати, вирішувати конфлікти і співпрацювати» [1, с. 30]. Отже, володіння людиною емоційною сферою, розвиненість емоційного інтелекту допомагає людині усвідомити та розуміти власні емоції та емоції оточуючих, керувати своєю емоційною сферою, адаптивно вибудовувати власну поведінку у соціумі, легше досягати своїх цілей у взаємодії з оточуючими.

Надзвичайно важливим є розвиток емоційної сфери у структурі особистості педагога, професійна діяльність якого відтворює взаємодію у системі «людина – людина». Емоційна сфера педагога є невід'ємним компонентом його діяльності, передбачає розвиненість почуттів, здатність оптимально управляти своїми емоціями, «серцем» відчувати, сприймати, уявляти та розуміти навколишню дійсність. Педагог завжди повинен пам'ятати, що засоби інформаційно-комп'ютерних технологій не зменшують вартісності його особистості, а тому професійна педагогічна діяльність буде завжди опиратися на методолого-психологічні засади підготовки, особистісно-професійного розвитку, самоосвіти та самовдосканалення. Володіння педагогом емоційною сферою в одному ряду із знаннями, уміннями, навичками із предметної спеціальності виявляють в ньому компетенцію, готовність до професійної діяльності.

Професійна компетентність – це якісна характеристика майбутнього фахівця, яка відображає рівень його готовності до виконання професійної діяльності [2]. На перший план тут виступають внутрішні мотиваційні фактори педагога: особистісні якості (структура особистісних здібностей та рис характеру, його загальна культура, управлінські та організаторські можливості), а вже потім – кваліфікаційна компетентність, яка передбачає знання, уміння, навички із спеціальності, сформовані на основі методолого-психологічної підготовки. Однак, не менш важливою є емоційна компетентність як основа емоційної сфери, емпатійна здатність педагога усвідомлювати свої емоції та емоції іншої людини, керувати ними і на цій основі будувати педагогічну взаємодію.

Емпатія, в обґрунтуванні К. Роджерса, є усвідомленим співпереживанням щодо емоційного стану, який переживає інша людини, але з розумінням і відчуттям зовнішньої причини цього переживання [9, с. 2–10]. Емпатійну здатність розуміти стан іншої людини і демонстрацію цього розуміння, не слід плутати із почуттями симпатії, жалю чи співчуття. Емпатія – це певний тип розуміння, який є співпереживанням у комунікативному процесі, що не є співчуттям, у повсякденному розумінні.

Розвинена емпатійність як здатність відчувати емоційний стан іншої людини може стати для педагога основою професійної риси – здатності співпереживати разом з учнем його успіхи та невдачі, «зчитувати» інформацію про його стан, думки та почуття, висловлені словами, жестами, мімікою, інтонаціями тощо. У процесі професійного міжособистісного спілкування з учнем педагог дає учневі змогу зрозуміти, що слухає, чує і розуміє не для того, щоб лише оцінити, винести «вирок» оцінкою, а щоб допомогти

подолати труднощі і тривоги, чим стимулює учня до вияву цих труднощів та їх подолання. Таким чином, здатність і навички емпатії дозволяють педагогові зібрати найповнішу сукупність відомостей про учня як особистість і суб'єкт процесу педагогічної взаємодії, що допоможе розкрити його потенціал, а також вибрати оптимальні індивідуальні методи навчання і виховання.

Здатність педагога до емпатії передбачає реалізацію, перш за все, трьох вимог професійної компетенції: 1) апріорне, безумовне позитивне ставлення, повага до учня; 2) досягнення щирості, цілісності, міжособистісної гармонії у процесі відкритого спілкування педагога та учня (конгруентність як стан цілісності та повної щирості, гармонії між комунікацією, досвідом та розумінням, за К. Роджерсом [7, с. 462–466]); 3) співпереживання як комунікація, уміння слухати, бачити, відчувати стан учня та взаємодіяти вербальними, невербальними засобами та професійними діями.

Володіння педагогом навичками емпатії та використання їх у професійній діяльності є свідченням його психологічної компетентності, складовими якої є професійна самосвідомість, самопізнання, саморозвиток, самонавчання, здатність протидіяти синдрому емоційного вигорання.

Методологічними орієнтирами психологічної підготовки майбутніх педагогів є принципи та підходи гуманістичної, особистісно орієнтованої освітньої парадигми, зокрема, як зазначає М. Савчин, методологічні процедури розуміння, пояснення та інтерпретації як відшукання суті психологічних феноменів [6, с. 192]. Психологічний супровід майбутніх педагогів зумовлює у фаховій підготовці пошук нових форм, методів, шляхів і засобів методолого-психологічної підготовки, сприяє розвитку саморефлексії, зокрема у межах курсу «Психологія педагогічної діяльності».

З метою і в процесі формування емоційної сфери майбутніх педагогів вводимо у психологічний супровід розв'язок психологічних завдань і задач, які передбачають низку процедур: взаємодія з реальними людьми у реальних ситуаціях; розуміння емоційного стану особистості (віртуального учня, зокрема) та здатність спілкуватися, здійснювати професійну діяльність на основі цього розуміння; вміння бути емоційно зацікавленим для встановлення рефлексивних зв'язків з іншими людьми, що базується на здатності до уявного відображення емоційно-психологічного стану учня як «іншого» і, водночас, дистанціюватися від нього, щоб не завадити собі у виконанні або прийнятті важливих педагогічних дій і рішень, а також уникнути проявів емоційного вигорання; усвідомлення того, що емоційна відчуженість педагога не дозволяє йому розуміти своїх учнів і отримувати важливі підказки про те, чого вони потребують в навчанні, вихованні і розвитку. Причому педагог повинен розуміти, що цей процес часто супроводжується станом тривоги, недовіри, розгубленості невпевненості дитини у своїх силах тощо. Байдужий педагог, перейнятий лише дисципліною в класі та рівнем знань учнів, на тривалий час лише підсилює тривожність і недовіру учнів. Учні, які бачать своїх педагогів емоційно зацікавленими, більше розкривають себе і розкажуть (вербально

і невербально) про себе. За таких умов спрацьовують такі механізми педагогічної діяльності, як рефлексивні відносини, зворотній зв'язок, розуміння, оптимальна активність та забезпечення умов співдіяння. І вчитель, і учень будуть більш сумісними та активними в навчально-виховному процесі, перш за все, тому, що емоційно-емпатичний педагог дає учневі відчуття психологічного комфорту, впевненості у своїх силах, підтримки та самоповаги.

Мета психологічної підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності полягає у тому, щоб допомогти краще зрозуміти і регулювати свої емоції, а не просто знімати їх, що унеможлиблює співпереживання (емпатію) вчителя турботам, успіхам і невдачам учня в його особистісному житті у межах школи та поза нею.

Майбутній педагог у процесі психологічної підготовки окрім професійних знань, умінь і навичок повинен навчитися бути небайдужим, оскільки навчально-виховний процес – це, перш за все, взаємодія і відносини. І якщо у процесі цієї взаємодії педагог буде піклуватися тільки про задоволення власних професійних інтересів (на основі показників рівня успішності, дисципліни, іміджу знаючого, вимогливого, строгого вчителя), то це байдужість педагога до учня як партнера і ні про яку емпатію як співпереживання його успіхів і невдач мова не йде. Таким чином, серед сукупності методів психологічної підготовки майбутнього педагога ефективним є метод емпатії як певний спосіб реалізації власне навчального процесу і досягнення його мети: навчитися уявляти себе на місці іншої людини, зокрема учня, і розуміти, що є важливим і значимим для нього, про що він думає, що відчуває, чого прагне. Критерієм рівня сформованості емоційної сфери майбутнього педагога виступає рівень емпатії, яким він володіє і який можна діагностувати за методикою І.М. Юсупова у диференціації дуже високого, високого, нормального, низького і дуже низького рівнів емпатійності. Зокрема, високий рівень емпатійності майбутнього педагога вимагає: чутливість до потреб і проблем оточуючих, великодушність, схильність швидше до прощення, аніж покарання, вміння «читати з лиця» іншої людини і «заглядати» в її майбутнє, емоційна чуйність, товариськість, вміння встановлювати контакти і знаходити спільну мову з дітьми та дорослими, душевність, намагання не допускати конфлікти і прагнення знаходити компромісні рішення, здатність добре переносити критику на свою адресу, в оцінці подій, людей і явищ довіри звернення до власних почуттів та інтуїції, вміння і бажання працювати з людьми, потреба у соціальному схваленні своїх дій, однак, попри усі перераховані позитивні якості, неприйняття кропіткої роботи, прояви емоційної невірноваженості [8, с. 48–52]. Таким чином, володіння високим рівнем емпатійності виявляє у майбутнього педагога особистісні здатності до співпереживання, що, в цілому, означає суб'єктивні характеристики педагога, мотиваційну готовність до педагогічної діяльності (внутрішню і зовнішню мотивацію), темперамент і характер, адаптацію в майбутньому до умов педагогічної діяльності, особливості професійно-педагогічної комунікації тощо.

У процесі методолого-психологічної підготовки з метою отримання знань про соціально-психологічні характеристики педагогічної діяльності та особистості педагога, зокрема його емоційної сфери, майбутнім педагогам у єдності раціонального та чуттєвого, когнітивного та емоційного, інтуїтивного та рефлексивного, теорії та практики необхідно оволодіти великим обсягом знань, умінь і навичок. Майбутній педагог повинен навчитися слухати, бачити, відчувати, розуміти думки і почуття своїх учнів настільки, щоб перестати розділяти власні почуття та емоції кожного з них; при цьому прагнути проаналізувати, які події привели учня до тих чи інших результатів і, водночас, зуміти спрогнозувати подальший хід подій, надати допомогу та підтримку.

Вийти на високий рівень емпатії майбутньому вчителю допоможе: уміння слухати інших людей (а в перспективі своїх учнів), – не перебиваючи, не критикуючи і відмовившись від усіляких негативних суджень і настанов; уміння спостерігати, – щоб дізнатися, у яких обставинах та чи інша людина схильна тривожитися, проявляти занепокоєння; вести бесіду (як колективну та індивідуальну форму і метод навчально-виховного процесу), уявляючи себе на місці своїх учнів і розпізнаючи вербальні і невербальні знаки фізичного, емоційно-психологічного стану кожного з них. Однак, майбутньому педагогу необхідно, перш за все, навчитися аналізувати свої почуття, щоб на основі власного емоційного досвіду, знання теорії психологічної науки і практики її застосування здійснювати педагогічну діяльність, створювати для цього належні умови, вирішувати складні педагогічні ситуації і задачі, взаємодіяти з іншими у співпереживанні та готовності допомогти, а також підтримати, застосовуючи психологічне значення формульованого (оцінює процес) та підсумкового (оцінює результат) оцінювання. Варто зазначити, що від сформованості емоційної сфери, рівня емпатії та, в цілому, методолого-психологічної підготовленості майбутнього педагога значною мірою залежить стиль роботи педагога.

В основу розрізнення стилю у діяльності вчителя А.К. Маркова спільно з А.Я. Ніконовою поклали такі ознаки: змістовні характеристики стилю (переважна орієнтація вчителя на процес або результат своєї праці, розгортання вчителем орієнтовного та контрольо-оцінного етапів

у своїй праці); динамічні характеристики стилю (гнучкість, стійкість, переключення тощо); результативність (рівень знань і навичок навчання у школярів, а також інтерес учнів до предмету). З урахуванням професійних та особистісних типологічних характеристик педагога, зокрема сформованості його емоційної сфери, психологами було виокремлено низку індивідуальних стилів педагогічної діяльності, а саме: емоційно-імпровізаційний, емоційно-методичний, міркувально-імпровізаційний, міркувально-методичний стилі [8, с. 38–39], у яких сформованість емоційної культури та здатності емпатії мають концептуальне значення.

Висновки і пропозиції. Формування емоційної сфери майбутнього педагога як складової його особистісної психологічної та професійної компетенції сприяє підготовці не лише технічно кваліфікованого вчителя, але й, в його особі, доброї, чуйної, толерантної, цивілізованої людини, здатної до емпатії як розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи у формі співпереживання. Професійні компетенції сучасного педагога безпосередньо пов'язані із його особистісною культурною компетенцією та емоційним інтелектом, що створює основу для взаємодії та формування цих життєво необхідних компетенцій у учнів.

Розвиток здатності до емпатії як складової методолого-психологічної підготовки майбутнього педагога пов'язаний із трьома важливими складовими професійної діяльності:

1) покращення емоційного, психологічного клімату процесу педагогічної взаємодії його учасників у системі: «вчитель – учень – батьки – громадськість», що сприяє внутрішній, особистісній мотивації названих суб'єктів до участі і отримання результатів цієї взаємодії;

2) підвищення якості навчання і виховання, саморозвитку та самореалізації в критеріях сформованих життєво необхідних компетенцій учителя та учнів, розкриття і реалізації потенціалу кожного учня в умовах загальноосвітньої школи та поза нею;

3) зниження рівня загрози професійного вигорання педагога в процесі діяльності.

На основі висновків даної статті перспективою подальших досліджень є проблема мотиваційної готовності майбутнього педагога до педагогічної діяльності.

Список літератури:

1. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Харків : Віват, 2018. 512 с.
2. Дубасенюк О.А. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 412 с.
3. Особистісно-професійний розвиток майбутнього педагога: монографія / за ред. проф. М.В. Савчина. Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. 331 с.
4. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості : навчальний посібник. Київ : ІЗМН, 1996. 159 с.
5. Савчин М. Здатності особистості : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 288 с.
6. Савчин М. Методологія психології : монографія. Київ : Академвидав, 2013. 224 с.
7. Кун Д. Основы психологии: Большая энциклопедия психологии. Все тайны поведения человека. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. 720 с.
8. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога : Учеб. пособие : В 2 кн. Москва : ВЛАДОС, 1999. Кн. 2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения. 480 с.
9. Rogers C.R. Empatic: an unappreciated way of being *The Counseling Psychologist*. 1975. V. 5. № 2. P. 2–10.

References:

1. Goulman D. (2018). Emotsiinyi intelekt [Emotional Intelligence]. Kharkiv : Vivat, 2018. 512 s.
2. Dubaseniuk O.A. (2011). Profesiina pedahohichna osvita: kompetentnisnyi pidkhid : monohrafiia [Professional pedagogical education: competency approach : monographie]. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 412 s.
3. Osobystisno-profesiinyi rozvytok maibutnoho pedahoha: monohrafiia [Personal and profession development of the future pedagog: monographie] / za red. prof. M.V. Savchyna (2014). Drohobych : Vydavnychi viddil Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka, 331 s.
4. Rybalka V.V. (1996). Psykholohiia rozvytku tvorchoi osobystosti : Navchalnyi posibnyk [Psychologie of developing a creative personality : Textbook]. Kyiv : IZMN, 159 s.
5. Savchyn M. (2016). Zdatnosti osobystosti : monohrafiia [Abilities of a personality : monographie]. Kyiv : VTs «Akademii», 288 s.
6. Savchyn M. (2013). Metodolohemy psykholohii : monohrafiia [Methodologemes of psychology : monographie]. Kyiv : Akademvydav, 224 s.
7. Kun D. (2007). Osnovu psykholohyy : Bolshaia entsyklopedyia psykholohyy. Vse tainu povedenya cheloveka [Foundations of psychology : Great encyclopedia of psychology. All secrets of human behaviour]. SPb. : Praim-EVROZNAK, 720 s.
8. Rohov E.Y. (1999). Nastolnaia knyha praktycheskoho psykholoha: Ucheb. posobyie: [Desk book of a practical psychologist : Textbook] V 2 kn. Moskva : VLADOS, Kn. 2: Rabota psykholoha so vzroslymy. Korrektsyonnye pryemy i uprazhneniya [Psychologist's work with adults. Correctional approaches and exercises]. 480 s.